

Barátaimnak Balatonboglárra

1997. október tizennegyedikén boglári tanítványaimmal mentem Niklára meglátogatni Berzsenyi Dániel emlékmúzeumát, hogy a költő egykori kertjét, fáit megnézhessem, valamint hogy emlékezzünk az ottani temető obeliszkje előtt. A déli parton jöttem rá, hogy tapolcai otthonom és a falu, hol Berzsenyi birtoka volt, ahol csigapásztorkodni vagy mézet pergetni is a legnagyobb tisztesség lehetett, a Balatonra tengelyesen tükrösek egymással. Azóta itt, az északi parti bölcsőhelyemen ez az út egyre többször jut eszembe, amikor a platán lombjait – Füredtől Boglárig – a sétányokon fosztani kezdi az őszi szél. Zelk Zoltán kétsorosa után kapnék, miszerint: „Szélfúttá levél a világ. / De hol az ág? De ki az ág?” Általában be is érem ezzel a költői kérdésnyi sóhajjal, de most hadd keressek valami ennél is biztosabb, foghatóbb pontot. Milyen fogódzó lehet az, amelynek képe rögvest bevillanhat? Igen, lennie kell egy nagy Kéznek! S van is bizony. Legtisztábban – így érkeztem Balatonboglárra a Parti sétányra – Rilke értette ezt meg velem. Balatonfüreden s Tapolcán már vagy harminc voltam, amikor Kányádi Sándor fordításában szíven ütöttek a következő német verssorok:

„Ist einer, der nimmt alle in die Hand...“
 „Valaki van, ki mindent kézbe vesz...”

„Und doch ist Einer, welcher dieses Fallen
 unendlich sanft in seinen Händen hält.“
 „De egyvalaki végtelen szelíden
 minden lehullást a kezébe tart.”

Nem oly nehéz magam előtt látni azt az embert sem, aki a másikat a tenyerén hordozza, mert úgy szereti, így mondják anyanyelvemen. Berzsenyi is így szólította meg egyik poéta társát, Virág Benedeket: „Jer, jer, karjaidon segéllj / Ösvényedre!” A végtelen szelídségű lény az én szememben nem csupán keze, de mosolya nélkül is elképzelhetetlen. Természetesen ez az embernél hatalmasabb Valaki az „erősebb lét közeléből” (Rilke), akinek a tenyerén ülünk, s akinek a zsoltáros szavával mégiscsak rettenetes dolog a tenyerére esni, egyszóval: félelmetes. (Mennyi freskó és festmény az ószövetségi, haragvó Kaporszakállasról.) Ám igazsága szintúgy mindig látnivaló: „...Zordon, de oh nem, nem lehet az gonosz...” Berzsenyi Dániel is így mutatta föl Napóleon tündöklését és törekvéseinek jogos következményét, vagyis bukását, amellyel végül bünteti az Úr keze: „A’ melly kéz föl emelt, az vér most porba viszontag...”

A sors túl elvont fogalom. Még ha bekopogtat, vagy erősen zörömböl az ajtónkon, ahogy Beethoven szimfóniájának kezdetén, azt is egy nagy Kéznek véljük tulajdonítani, vagyis önkéntelen antropomorfizáljuk Valaki alakját. És már nem is

csak egy vak, s mindig új meg új helyzetig guruló istennőre, a szeszélyes Fortunára gondolunk. De másra, többre: férfiasan hatalmasabbra. Ahogy Berzsenyi is: „Forgó vizsontság’ járma alatt nyögünk, / Tündér szerencsénk’ kénye hány, vet, / Játszva emel ’s mosolyogva ver le.” Az emelkedést és az aláhullást, a fölfele majd ellenkező irányú mozgást Berzsenyi költői képei vissza-visszatérően megjelenítik. Valaki játszva emeli. Majd komorabban vagy akár mosolyogva ereszti lefelé. Berzsenyiné maga a Balaton habja is ilyen: egyhelyben „locsogva küzd”. Föl. S le. „– A’ Bölcs, ki ma nagy lélekkel / A’ naphoz emelkedik, / Holnap gyáva gyermekekkel / Egy sírba ereszkedik!”

A hullámszerű, kétirányú mozgás-mozgalmasság érhető tetten a költői képek kavargásában éppen úgy, mint az eruptív lelkületű költő érzelemvilágában, amelynek hangulatingadozásait a legtökéletesebben a dunántúli szülőföld geomorfológiája követi. Berzsenyi panteizmusa játszik az olvasójával. A harmincon túli korára elnehezült testű, ám roppant érzékeny költő rokon a dunántúli hegyekkel, nagyobacska tufa-dombokkal, vulkáni bazalttal. Régi tűz, s évre év: új meg új hamu. Hűlni látszanak: a mellkas és a felszíni formák, de belül még, mélyen, akár lávaként kitörni készen is izzhatnak. (A Szent György-hegyen – amikor a fennsíkot megmozdítja a hegy gyomra – a földmozgások valóban széjjelkergették a legegésző nyájakat.)

Berzsenyi számára nagy vigasz a táj, a tájba is beleillik – viszont – a költő lelke. Míg termodinamikai erők munkálnak tehát a bazalt palástja alatt, Berzsenyi költészete megragadja a hely szellemét, mindazt a szépséget, ami szűkebb pátriájának jutott ki ama – nagy Kéz végezte – teremtésből. Az ő dunántúli melankolikus kedélyének láthatarát nem köd borítja, hanem gyönyörű, aranyban úszó balatoni kékség hangsúlyozza. Festetics László Keszthelyét ’mosolygó’-nak jellemzi 1809-ben Nikláról, s mintha Berzsenyi nyomán jelentené ki csak Jókai Mór a Tempevölgyről, hogy „az egész táj mosolyog”:

„Itt, a’ kék Balaton’ partja’ virányain,
Hol minden mosolyog, mint az arany világ...”
(KESZTHELY)

A bazalt-nehézség szinte fölemelkedik, ha azt művész, a szellem embere nézi. Egry József balatoni festményeit asszociálja nekem Berzsenyi Dániel strófája:

„Menj! megcsillapodott a’ zaj előttd, és
Szendergő suhogás váltja fel a’ morajt;
Nézd a’ kék Badacsony lassu Favónt lehell,
’S nem küzd a’ Tihany’ ősz foka.”

Még az őszi mulandóság-élményével is képes szembeszállni itt Berzsenyi. A Favon-lehellet nem más, mint hogy igenis lengedez a Zephyr. A kékelő bazalthegy eredetileg és közléről – Tatay Sándortól már illene tudnunk – szürke, de Berzse-

nyi miért látta volna kevésbé festőinek, mint a későbbi impresszionisták? Berzsenyi vidéke belső táj, s ahogy Pilinszky mondaná, „viharakra emelt nyárderű” a kékje. A szellemi élmények által súlyukat veszített traumák adják át helyüket a lélekben valamiféle kozmikus megkönnyebbedésnek, amely a lebegésre hasonlít. A szürkeség mind optikailag, mind pszichikailag más színben tűnik föl. Németh László – nem kicsit Berzsenyi szemével – így látta és láttatta (nem egy alkalommal!) Berzsenyi-könyvében a szülőföldet: „...a föld lapos tengerén az azóta félig lehordott Ság lebeg, világos kékesszürke színeivel, amögött messze egy még világosabb kristály; a Somló, leghátul a Bakony sötétebb vonala, nyári délutánokon a föld is az égnek segít itt fényes szürke színeivel... Az idő megint gyönyörű volt: a valószínűtlen Somlyó s a csonka Ság úgy reszkettek a kékségben, mintha föl akartak volna libegni erről a lapos földről...” Illyés Gyulát szintén citálnom kell, hiszen ahogy a Favon fuvintásának megadja magát a kék bazalthegy, úgy karolnak, nem korlátolnak, amikor ölelnek, de éigg emelnek a tolnai dombok a versben. Csoóri Sándor már egyenesen *Lebegő tájról* versel a Balatonnál: „a megkövült láng baszaltoszlopai / ledőlnek kedvedért”.

A dunántúli költők kivétel nélkül Berzsenyi kékellő derűjét tekintették, inkább tudatosan, semmint akaratlanul, mintának, ha versbe igyekeztek fogni a Balaton-melléki, a vasi, akár a tolnai táj hazát... Gondoljunk Berzsenyi Dániel következő soraira is:

„Megállok még egyszer, s' reád visszanézek.
Ti kékellő halmok! gyönyörű vidékek!”

Weöres Sándor még Berzsenyi rímjét is átvette, további összecsongéseket küldött vissza az időben nagyra becsült egyik mestere-földije felé (*Első szimfónia*):

„Ti rengeteg fényben remegő vidékek,
ti hallgatag erdők, hintái az égnek,
ti párolgó rétek,
kedvemet kék labdaként magasba vigyétek!”

A magasból nyilván alá kell lebegnie majd a kedvnek, már csak ilyen a lélek hullámolása, és még annyi mindennek a természete. Az emelő Kéz jelenlétéről is meglepedkezhet a könnyű kedv, hát még mennyivel nehezebb fölmérni annak valóságát, szerepét, ha a személyiség a süllyedést vagy egyenesen a hullását érzi, a gravitáció által mindegyre nagyobb sebességgyorsulás közben. Mi lesz a zuhanás vége? Elmondhatom-e, hogy: „Rátok testáltam koppanásomat?” (Pilinszky) Amiről végképp nincsen, nem lehet tudomása az embernek, kitől tudakolja? Berzsenyi sem látott a jövőből többet, mint egy kietlen tájat. Nem kékellő vidéket, de olyan sivatagot, mint amilyenben Albert Camus 20. századi hősei is találták magukat. Igaz, költőnk

horatiusi bölcsességgel, sztoikus nyugalommal (amelyben ugyan jóbi és epiktétoszi fájdalom feszül) néz a majdnem-semmibe:

„A' Jövendőnek sivatag homályit
Bízd az istenség' vezető kezére...”
(BARÁTOMHOZ)

A 'vezető kéz', lám, létezik Berzsenyi költészetében. Mint motívumot tovább kereshetjük, hogy kié is ez a fajta 'védő kar'? Éppen Azé, akit bölcs Kezéért dicsér a teremtményi létből mindenki, a legkisebb pondrótól a kerubokig. Meglepő, de korántsem meghökkentő látomás az evangélikus Berzsenyitől:

„A' legmagasabb menny 's aether uránjai,
mellyek körülted rendre keringenek,
A' láthatatlan férgék ' te
Bölcs kezeid' remekelt csudáji...”

Ugyanebben, a *Fohászkodás* című versében, annak is zárásában a nagy Kéz és önnön testének halálon túli maradéka úgy találkozik először, ahogy az csak a földi szeretet leggyöngédebb képével kifejezhető:

„...Zordon, de oh nem, nem lehet az gonosz,
Mert a' te munkád; ott is elszórt
Csontjaimat kezeid takarják.”

Pilinszky János írta a *Van Gogh imájában*:

„Istenem, betakartál régen.”

S hogy kétségünk se maradjon a nagyvezető, bölcs, zordon, ám nem gonosz Kéz létezése és irgalma felől, jelzőjét nagybetűvel írja, 'Örök'-nek:

„Látom hangyabolyi míveidet világ!
Mint szórja 's temeti a' nagy Örök' keze...”

A picinke láthatatlan földi férgék sötétben való vegetálása és az óriás, tisztán szellemi angyalok között a hangyákéhoz hasonló világépítő igyekezetünk bár hiába-valóságnak tetszhet, az embert lehúzó és fölemelő erőinek legalább egyensúlyára törekedni kötelesség: „...velem / Élni 's halni tanuljatok” – olvastam föl tanítványaimnak a niklai temetőben. Aztán visszajöttünk a boglári Parti sétányra. A platán-allé fáinak rozsdás levelei karistolták már az út bitumenjét. Bent a szobámban irkáimból a Rilke-fordításaimat kezdtem el összegereblyézni:

Ősz

Hullnak s hullnak a lombok, akárha
mennyei messzi fák csupaszodnának,
tagadva hullásukat hasztalanul.

És teljes súlyával éjszakába hull
a Föld is, csillagok mellől magányba,

Mi is hullunk csak. Bárhova néznél:
lecsüng kezem, s kész minden itt hullani.

Ám végtelen szelíden van Valaki,
kinek nem hullatsz tovább tenyerénél.

Szabados János: A szomszéd kertje